

Susret svetog Franje i sultana Malik al–Kamila kao paradigma postkoncilskog međureligijskog dijaloga

Silvio Koščak*

Sažetak

Tolerancija i prihvaćanje drugih temelj su mirnog suživota koji uvijek iznova treba biti utvrdivan. U suvremenom kontekstu ti su odnosi dovedeni u pitanje radikalnim društveno–političkim i religijskim previranjima. U radu je prikazan stav svetog Franje u dijalogu s islamom kao temelj govora Crkve o dijalogu i međureligijskoj toleranciji koji su temelj mira na svjetskoj razini, te neki elementi kuranske poruke koje islam donose u svjetlu religije mira. Istraženi su franjevački izvori s naglaskom na susret svetog Franje i egipatskog sultana Malek al–Kamila. Susret Franje i sultana promatran je u njima suvremenom kontekstu kako bi moglo biti odgovoreno na pitanje o mogućnosti susreta za trajanja križarskih ratova. Istraženi su elementi života obojice sudionika dijaloga s ciljem pokazivanja njihove paradigmatičke vrijednosti, koja nadilazi srednjovjekovni kontekst.

Ključne riječi: miroljubivost, tolerancija, dijalog, islam, kršćanstvo, sveti Franjo, Malik al–Kamil

Uvod

Križarski ratovi (1096.–1270.) trebali su kršćanstvu donijeti prevlast u Svetoj Zemlji, no Sveta Zemlja ostala je pod vlašću vladara islamske religijske tradicije. Negativna strana križarskih ratova koju otkriva povijest, ipak ne može sakriti pokušaj srednjovjekovnog čovjeka da u pomutnji vremena nadide kontekst. Lik sv. Franje Asiškoga i njegov susret sa sultanom Malikom al–Kamilom javlja se kao paradigma međureligijskog susreta koja svoje mjesto ima i u našem vremenu. Cilj sv. Franje bio je jednosmjerni navještaj Isusa Krista, a zatim i želja za mučeništvom. Želja mu se nije ostvarila, ali dogodilo se obraćenje misli, koje je

* Silvio Koščak, doktorand na Katoličkom bogoslovnom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Trg Slobode 11, 42000 Varaždin, Hrvatska. E-adresa: koscak.silvio@gmail.com

utjecalo na njegovo kasnije pisanje i oblikovanje franjevačke zajednice, a nama omogućuje prevrednovanje i učvršćivanje temelja međureligijskog dijaloga.

Susret je ostavio trag na obojici, o čemu nam svjedoče izvori i zaključci koje su oblikovali neki od medievista. Cilj ovog rada ponajprije je istražiti Franjine poticaje za put u muslimanske zemlje. Najprije pratimo njegov unutarnji rast i konačno obraćenje u susretu s drugom religijom. Radom istražujemo razloge Franjine i sultanove gostoljubivosti. Pretpostavlja se da je temelj susretu radikalno življena evandeoska poruka te sultanova duboka religioznost. Duboko iskustvo Boga kao ljubitelja čovjeka u obje religije onemogućilo je nasilje, potaknulo unutarnji rast, dok se u okružju živjela radikalnost i površnost vojnika. Takvo povijesno-teološko istraživanje omogućuje izoliranje paradigme međureligijskog dijaloga s margina srednjovjekovne Crkve i islama, a koja svoje mjesto ima u suvremenom dijalogu kršćana i muslimana te u susretu s vjernicima drugih religijskih tradicija u svjetlu deklaracije *Nostra aetate* Drugog vatikanskog koncila.

Okolnosti tog susreta suprotne su govoru o odnosu poštovanja prema drugom. Križarski ratovi nisu dopuštali uzmake, očekivanja svih sudionika nisu mogla dopustiti ma i najmanji propust koji bi ugrozio uspjeh borbe. Crkva se nalazila u trenutku koji je tražio brze odgovore na svakodnevno življenje evanđelja, stoga nas može čuditi što je najbolje rješenje srednjovjekovne Crkve u institucionalnom okviru poziv na borbu protiv nevjernika. Sv. Franjo i njegova zajednica ponudili su nešto sasvim suprotno: život utemeljen na evandeoskim savjetima zajedničkog, miroljubivog života u skladu sa svim stvorenim. Susret, koji se dogodio u trenutku Franjina osobnog rasta i rasta franjevačkog bratstva do konačnog oblikovanja u okrilju srednjovjekovlja, suvremenicima je ponudio novu sliku islama i pobožnog muslimana nasuprot slici koja je vladala o osvajačima Svete Zemlje. Iako su izvori o tom susretu ograničeni na Franju, za kojeg traže razlog svetosti, ipak nam omogućuju istražiti sultanovu osobu, posebno uzetu u svjetlu kuranske poruke.

1. Sveti Franjo u susretu s islamom

Crkva prijelaza 12. u 13. stoljeće obilježena je naporima oko ugrađivanja reforme iz 11. stoljeća, ali i sve većim rasapom onog što je ta reforma trebala biti. To je vrijeme borbe redovničke teologije, koju predvodi sveti Bernard, i sveučilišne, napose pariške teologije. Nadalje, baltički, nordijski te narodi istoka Europe srednjovjekovnom su intelektualcu otkrili kako evandeoska poruka nije stigla do svih krajeva svijeta te se, koristeći teologiju sv. Augustina o pravednom ratu, govori o prisilnom uvođenju nevjernika u Crkvu. Vrijeme je to skupina pokornika koji se organizirano okupljaju, poput pokreta kojemu je pripadao i sveti Franjo. Crkva do Četvrtog lateranskog koncila nema definiranu disciplinu celibata te mnogi svećenici žive u konkubinatu, zbog čega se diljem kontinenta javljaju pokreti propovjednika protiv nečudorednog ponašanja klera. Oni su zaobilazili Rim te stvarali mnoge raskole tog vremena. Novi pokreti, poput katara, valdenza, milanskih humilijata te putujućih propovjednika, ideal reforme vidjeli su u

propovijedanju siromaštva najnižim slojevima te u otvorenoj borbi protiv bogatog klera odvojenog od naroda. Kler toga vremena, napose onaj dio s kojim se narod svakodnevno susretao, bio je nedovoljno obrazovan te nije mogao odgovoriti na sve crkvene i društvene izazove. Zato ne čudi brojnost tih propovjednika koji su svojim rigorizmom usmjerenim protiv dekadencije klera oko sebe okupljali najniže slojeve društva. Ni redovnici, okupljeni oko snaga proizišlih iz klinijevske reforme te cistercita čije je širenje snažno potaknuo sveti Bernard, nisu ostali pošteđeni optužbi da ne žive evandeoske savjete, posebno siromaštvo. To nam pokazuje da je vjernik tog vremena želio biti uključen u život Crkve, što nam pomaže razumjeti pojavu sv. Franje (Manselli, 2011, 74–94).

Franjo je obnavljao duh vremena te okupljao sve veći broj ljudi, laika i klerika, zahtijevajući život prema idealu prve Crkve, posebni osjećaj za crkvenost, odnosno vjernost Rimu, kristocentričnost, brigu za najpotrebnije te želju da mir zavlada među ljudima u svijetu što otkrivamo u njegovu pozdravu prilikom susreta: »Neka ti Bog udijeli mir« (Manselli, 2011, 71–94). Križarski ratovi išli su za tim da se duhovne i političke neprijatelje porazi, a krajnji cilj mogla je biti ponajprije duhovna prevlast nad Europom, te širenje utjecaja europskih vladara na dotad neosvojenim područjima ili ponovna uspostava vlasti na područjima koja su bila osvojena od okolnih naroda (Tafra, 2009, 2–8). U kontekstu Franjina puta na Istok, treba reći da isprva nije tražio dijalog, nego je bio vođen željom za mučeništvom. Za razliku od mnogih križara koji su za cilj imali materijalni dobitak ili su ograničeno tražili duhovno dobro i vječni spas, na Franju je »posebice očaravajuće djelovalo mučeništvo na Istoku i to ne toliko mučeništvo u sebi i po sebi, [...] nego kao moguća posljedica djela poslanja obraćenja nevjernika s kojim se trebalo hrabro suočiti« (Manselli, 2011, 318). Tako je Franjo svojim djelovanjem svjedočio za Krista te u Crkvu svojeg vremena unosio nov duh reformirajući ju iznutra.¹

Ne ulazeći dublje u povijesne prilike Franjina vremena i razloge privlačnosti njegova primjera, krenuli smo razlozima njegova puta na Istok te na egzemplarnost susreta s egipatskim sultanom. Taj susret nije mogao proći neopažen, iako se s obzirom na cjelokupnu životnu priču o novom svecu te kontekstu ratnih sukoba taj susret može činiti marginalnim. Susret je istaknut u franjevačkim izvo-

1 Razlog Franjine popularnosti treba tražiti ne odvajajući ga iz svakodnevice u kojoj je svjedočio djelima. On se javlja ne samo u Crkvi križarskih ratova, nego i u iznutra razdijeljenoj Crkvi. Pokušaji pokreta propovjednika, novih redova i srednjovjekovnih papa, pokazuju da je tada vladala želja za obnovom koja često nije uspijevala zbog ostajanja na površini. Ipak, postojala je želja za obnovom kroz nasljedovanje Krista, definirajući kršćanstvo kao život vjere, nade i ljubavi. Sveti Augustin i njegov srednjovjekovni *Enchiridion*, koji je izvorno nosio naslov *Vjera, nada i ljubav*, snažno je oblikovao misao tog vremena (Pelikan, 1978, 23). Unatoč svemu tomu, čemu treba pridati viđenje Crkve kao vojujuće (*Ecclesia militans*), crkvena je zajednica na prijelazu 12. u 13. stoljeće bila snažno podijeljena. Unatoč saznanjima koja su pape imali o kleru, pokušaji obnove bili su uzaludni. Zato su brojni propovjednici imali uspjeh, jer su se puku, željnomu istinskog kršćanskog života, činili drugačijima barem izvana. Franjo, blag redovnik pun razumijevanja za najpotrebnije u Crkvi, iz tih je razloga imao uspjeha te se novi red, gdje god su osnivač ili braća djelovali, ubrzano širio i okupljao i laike i kler — bio je obnovitelj, a ne pauperistički raskolnik (Manselli, 2011, 340–341).

rima, iz kojih su o osnivaču reda učile generacije redovnika, pridruženih laika i ljudi privučeni njegovim primjerom.

Zašto je Franjo krenuo na Istok, s kojim motivima i mogu li se u otkriću motiva vidjeti kasniji zaokreti u Franjinu razmišljanju? Krenuo je potaknut željom za mučeništvom te kako bi nevjernicima, posebno muslimanima, navijestio evanđelje. Poticaj za mučeništvom možemo tražiti u njegovu izrazitom osjećaju za crkvenost. Kao što je odobrenje za svoj način života tražio od pape, nasuprot putujućim propovjednicima raskolnicima, tražio je da sva braća koja žele propovijedati nevjernicima traže odobrenje za takav navještaj, što je vidljivo u izvorima. Budući da je bio vjeran Rimu, što se ogleda u njegovoj izreci: »Sva braća neka budu katolici, neka žive i govore katolički« (Vrebač, 2012, 171), potaknut je u okviru svojega puta življenja krenuti u borbu za Crkvu i vjeru nikako ne tražeći smrt drugoga, nego vlastitu. Bio je sin vremena i tradicije kojoj je pripadao te je tražio način kako dati obol obnovi i pomoći zajednici. Želja za vlastitom smrću potpuno je u skladu s njegovim ciljem obnove prema idealu prve Crkve nastale na krvi mučenika koji su, čineći dobro za života, ubijani iz mržnje (Bodrožić, 2011, 41–44).

Nakon svih prepreka i konačnog dolaska pred muslimanskog vladara u Damietti za vrijeme Petog križarskog rata (1217.–1221.) možemo reći da je još snažnije do izražaja došla Franjina miroljubivost i želja za sveopćim mirom. Izoštrio je reformsku misao i produbio želju da djelima navijesti evanđelje. Dolazi do obrata njegove misli o naviještanju evanđelja nevjernicima, što zaključujemo iz činjenice da pripadnicima druge tradicije pristupa kao Božjim stvorenjima od kojih se nešto može naučiti i obogatiti vlastitu tradiciju, ujedno dati drugomu slobodu pristanka vjere, a tek nakon slobodne odluke i krstiti obraćenoga. Franjo i sultan iz konteksta srednjovjekovne Crkve javljaju se kao paradigma odnosa kršćana i nekršćana danas. To ćemo vidjeti ako pobliže istražimo franjevačke izvore, s naglaskom na poglavlja koja govore o susretu, a zatim i određene dijelove kuranske poruke.

U radu ćemo istražiti životopise Tome Čelanskog, Julijana Špejerskog, Bonaventure Banjoredijskog, *Asiški zbornik ili Perudinska legenda*, *Cvjetići sv. Franje*, *Povijest zapada Jakova Vitrijskoga*, *Nepotvrđeno pravilo* i *Potvrđeno pravilo*, kasnije tekstove nastale u oblikovanju franjevačke zajednice te izabrane kuranske sure.

1.1. Prvi životopis Tome Čelanskoga

Prvi životopis svetog Franje, napisan nakon kanonizacije za potrebe boljeg poznavanja novog sveca, sastavio je Toma Čelanski (Vrebač, 2012, 243–246). Franjin susret sa Saracenima obrađen je u dvadesetom poglavlju.

Čelanski navodi prvotnu nakanu Franjina putovanja na Istok: »plamteći silnom željom za mučeništvom, htio je otploviti u Siriju da ondje Saracenima i ostalim nevjernicima propovijeda kršćansku vjeru i pokoru« (Vrebač, 2012, 276). Tekst prikazuje poteškoće s kojima se Franjo susretao na putu ostvarivanja cilja. Riječ je o nevremenu zbog kojeg je odgođena plovidba. Time je oblikovao hagiografski tekst u kojem je Franjo primjer strpljivog ostvarivanja duhovnog cilja.

Prvotna odluka, koju promatramo kao odgovor na Božji poziv koji se mora iskristalizirati da bi bio u izvršen, sazrijeva u njegovu duhu. Zaustavljen zbog moguće nespremnosti te obavljanja ostalih dužnosti u mjestima gdje se nalazi spriječen u nastavku puta, pokazuje trijeznost u ostvarivanju cilja. Tako pratimo Franju koji u vremenu prije konačnog polaska naviješta evanđelje djelima (mornarima, i svima s kojima dolazi u kontakt). Čelanski, zanimljivo, formirajući sliku o Franji kao primjeru kršćanskog života, odmah nakon opisa da je svakomu »najljubaznije dao ono što mu je pripadalo« (Vrebac, 2012, 277), da je »razborito [...] gledao na dostojanstvo sviju stupnjeva« (Vrebac, 2012, 277), navodi polazak u Siriju i susret sa sultanom. Možemo zaključiti da je hagiograf, formirajući tekst o svecu koji treba postati paradigma kršćanskog života, želio pokazati kako čitatelj treba nasljedovati Franjinu strpljivost u ostvarenju cilja, napredovati u rastu do pune potrebne za prepoznavanje Božjeg poziva, postizanje unutarnje savršenosti i konkretnosti djela te hrabrosti da se Božja volja u potpunosti izvrši i u suprotnosti s vlastitim željama.

Čelanski ne navodi duljinu i sadržaj razgovora Franje i sultana, ali se nazire razlog koji je kod sultana izazvao pažnju i dijalošku usmjerenost usred rata. Riječ je o svjedočanstvu Franjinih djela. Sultan ga je nastojao »pridobiti bogatstvom svijeta« (Vrebac, 2012, 277), što je Franjo odbio. Nakon Franjina svjedočenja djelima Čelanski za sultana navodi: »Veoma su ga uzbudile njegove riječi i vrlo rado ga je slušao« (Vrebac, 2012, 278).

1.2. *Životopis Julijana Špejerskoga*

Julijan Špejerski o Franjinoj želji za mučeništvom i susretom sa sultanom izvještava u sedmom poglavlju. Nastoji detaljno, unutar hagiografije, izvjestiti o Franjinim pripremama za putovanje i preprekama na putu. Franju prikazuje kao čudotvorca, napose u pripremama za putovanje kada umnaža hranu i uspješan je u naviještanju Božje riječi (Vrebac, 2012, 385).

Prepreke mu ne umanjuju želju za mučeništvom. Bolest se prikazuje kao zahvat odozgo kako bi se dodatno pripremio za svjedočenje nevjernicima (Vrebac, 2012, 385). Navodi kako se, zadržavši se neko vrijeme prije ponovnog pokušaja polaska, kod Porcijunkule družio s obrazovanim ljudima primljenima u njegov red. O njima se »brinuo dostojno i dolično posebnom razboritošću« (Vrebac, 2012, 385–386). Razboritost u postupanju s drugima, koja mu je mogla priskrbiti dodatani unutarnji rast u mudrosti i znanju, te strpljivost sa samim sobom u izvršavanju Božjeg poziva, omogućila mu je da kao iznutra usavršen i intelektualno formiran, u trinaestoj godini obraćenja krene muslimanima.

Špejerski navodi kako je, kada su se »svakodnevno vodile bitke između kršćana i nevjernika« (Vrebac, 2012, 386), Franjo pretrpio batinanje, no ne navodi je li riječ o muslimanima. Susret Franje i sultana srdačan je, sultan je Franju »primio s velikom čašću i ponudio mu mnoge veoma skupe darove« (Vrebac, 2012, 386) koje je Franjo odbio. To odbijanje kod sultana je izazvalo divljenje. Time Franjin lik, u duhu egzemplarne literature, potvrđuje kako svjedočanstvo djela omogućava nevjernicima otvorenost navještaju. Kako navodi izvor: »sam mu se sultan

zadivio kao čovjeku različitomu od svih i tim je pažljivije slušao njegove riječi« (Vrebac, 2012, 386).

1.3. *Asiški zbornik ili Perudinska legenda i Drugi životopis Tome Čelanskoga*

Druga dva izvora o Franjinu životu, *Asiški zbornik ili Perudinska legenda* i *Drugi životopis* Tome Čelanskoga, ne govore o susretu Franje i sultana. Navest ćemo ih zbog činjenice da se u njima spominje Franjin stav poniznosti pred drugim.

Asiški zbornik prikazuje Franjinu gorljivost u opsluživanju *Pravila*, koju je preporučivao braći. Navodi se mučeništvo nekog brata laika kojega su ubili Saraceni. U trenutku kada je trebao biti ubijen kajao se što nije dovoljno opsluživao *Pravilo reda* (Vrebac, 2012, 609). Iako je od djetinjstva bio član reda i strog asketa, pred ubojicama se optuživao što nije dovoljno zauzeto vjeru svjedočio djelima. Iz toga možemo zaključiti kako je Franji prioritet bilo svjedočanstvo života, a tek zatim navještaj riječima. Tim više što je u *Asiškom zborniku* prikazan žalosnim što su zanemarene »kreposti da bi se težilo za znanjem, napose ako netko nije ustrajao u zvanju u koje je bio pozvan od početka« (Vrebac, 2012, 609).

Drugi životopis sv. Franje također ne spominje istraživani susret, no važno je istaknuti njegovo jedanaesto poglavlje. Riječ je o susretu Franje i pape Inocenta III. prilikom potvrde novog *Pravila*. Papa nalaže molitvu kako bi Bog odgovornima u procesu potvrđivanja *Pravila* pokazao da je Franjin put ispravan da bi ga se moglo odobriti. U molitvi Franjo ima viziju žene koja gladnu djecu, naloživši im da imaju povjerenja i drže do dostojanstva više nego do svoje bijede, šalje na kraljevski dvor kralju kojemu su podložnici kako bi im udijelio milostinju. Kralj, dirnut stavom djece u kojem prepoznaje jednakost dostojanstva bez obzira na njihovo siromaštvo, odgovara: »Moji ste sinovi i baštinici, nemojte se bojati! Ako se s moga stola hrane tuđinci, pravedno je da hranim i one kojima po pravu pripada cjelokupna baština« (Vrebac, 2012, 701–702). Franjo spoznaje da su pred Bogom svi ljudi jednaki. Baština vječnog života pripada krštenima, ali Bog je Gospodar života i smrti svih ljudi kojima se on jednako daruje. Na kršćanima je djelima pokazati kako vjera u Isusa Krista i pripadnost Crkvi odgovara istini, da se toj istini svako stvorenje treba prikloniti. Srednjovjekovna Crkva, razdirana ratovima te nepoučenošću i protu–svjedočanstvom klera, trebala je Franjinu osobnost kako bi zajednice vratio Isusu evanđelja. Zato papa Inocent III., nakon vizije rušenja lateranske bazilike, slike rušenja Crkve zbog propusta u svjedočenju, potvrđuje *Pravilo* dodajući: »to je onaj koji će djelima i naukom podržati Kristovu Crkvu« (Vrebac, 2012, 702).

1.4. *Bonaventura Banjoredijski, Cvjetići sv. Franje i Jakov Vitrijski o svetom Franji*

Veći životopis sv. Franje Asiškog, Cvjetići sv. Franje i Povijest zapada omogućuju istražiti još neki vid tog susreta. *Veći životopis* Bonaventure Banjoredijskog još jednom daje mogućnost zaključiti kako je Bog Franju iznutra pripremao za susret s drugom religijom. I tu je čudotvorac koji pomaže siromasima s kojima se

susreće. Shvatio je da su prepreke prilika za rast u vjernosti Bogu i Crkvi (Vrebac, 2012, 964).

Cvjetići sv. Franje, iako od Franjina života vremenski udaljeniji, donose više podataka o istraživanom susretu. Tekst izvora može biti pogled pisca ili Crkve na svečevu osobu, ali bez obzira na točnost podataka, ipak nam daju priliku ugraditi ih u promišljanja suvremene Crkve o susretu s drugim religijama. Cvjetići, bez navođenja prepreka dolasku na Istok, svjedoče o Franjinoj prisutnosti u islamskom kraju. Ističući Franjinu kristolikost, navodi se da je putovao s dvanaestero braće. Sultan je bio zadivljen Franjom jer »nije htio primiti od njega nikakva dara, premda je bio vrlo siromašan« (Vrebac, 2012, 1501). Divljenje je izazvala i »želja za mučeništvom, koju je otkrio kod njega« (Vrebac, 2012, 1501). Nakon tog otkrića sultan je Franju pažljivije slušao, pozivao ga je k sebi i dopustio nesmetano propovijedanje u njegovoj zemlji (Vrebac, 2012, 1501). Dobivši posebnu putnu ispravu, Franjina su braća krenula naviještati evanđelje »u različite strane saracenske zemlje« (Vrebac, 2012, 1501). Zanimljivo je da sultan, prilikom Franjina odlaska, traži put spasenja. Poglavlje završava sultanovim krštenjem, za koje je zaslužno Franjino obećanje da će mu poslati dvojicu braće kako bi ga krstili. Nakon straha zbog reakcije okoline, sultan na smrtnoj postelji prihvaća krštenje kao jedini put spasenja. Time je Franjo primjer čekanja na plodove navještaja. Ne polaže nadu u svoje snage, nego strpljivo navješta bez prisile da bi se evanđelje prihvatilo u slobodi savjesti adresata navještaja.

Povijest zapada ističe kako se Franji i braći dive jednako vjernici i nevjernici. Razlog tomu prevlast je svjedočanstva konkretnih djela. Navodi da se susret odvio u Damietti te da je sultan najprije odavao sliku okrutne zvijeri, a nakon Franjina navještaja postao je blag. Navodi se kako je Franjo mnoge i krstio, ali da se većina okrenula od njega kada su Isusa trebali priznati Bogom.

1.5. *Franjevačko Pravilo i papinski dokumenti o susretu s nevjernicima*

Razloge Franjina uspjeha u navještaju treba tražiti i u istraživanju izvora franjevačkog *Pravila*, odnosno u *Nepotvrđenom pravilu*, *Fragmentima druge redakcije nepotvrđenog pravila*, *Fragmentima umetnutih u tumačenje Pravila Manje braće Huga iz Digmae* te u *Potvrđenom pravilu*.

Šesnaesto poglavlje *Nepotvrđenog pravila* donosi uputu o ponašanju kod navještaja. Navode se dva pristupa: 1. poniznost pred svakim ljudskim bićem — »da ne prave svađa ni prepirka, nego da budu pokorni svakoj ljudskoj ustanovi radi Boga« (Vrebac, 2012, 169); 2. istinoljubivost u navještaju — »da [...] navješćuju riječ Božju, da vjeruju u Boga svemogućega, Oca Sina i Duha Svetoga, stvoritelja svega, otkupitelja i spasitelja Sina, i da krste« (Vrebac, 2012, 169). Sedamnaesto poglavlje propovjednicima nalaže propovijedanje djelima te odmak od oholosti i slave. Ako bi im tko proturječio ili proklinjao Boga, uputa je Boga još više hvaliti (Vrebac, 2012, 170–171).

Sveti Franjo, kojemu je opsluživanje *Pravila* bila najveća briga, stvarao je redakciju *Nepotvrđenog pravila* od 1210. do 1220., u razdoblju kada je pokušavao stići na Istok (Vrebac, 2012, 319–320). Možemo zaključiti da je miroljubivost

istraživanog susreta omogućena i naznakama *Pravila*, željom da se pred (ne)vjericima pokaže istinitost evanđelja i važnost Isusa Krista za ljudski život. Miroljubivost susreta, kao temelj Kristovih odnosa, bila je temelj Franjina postupanja. Tu miroljubivost nalaže obilnim citiranjem novozavjetnih tekstova u šesnaestom poglavlju, gdje niže retke o blaženstvima, vrijednosti progona i poniznosti, hrabrosti navještaja u ljubavi te postojanosti u navješčaju, upravo onih redaka kojima se vodio u susretu sa sultanom.

Fragmenti druge redakcije nepotvrđenog pravila donose poneki umetak u šesnaestom poglavlju, koji ne mijenja stav pred adresatima navještaja, nego se za one koji žele ići na Istok traži potvrda vlastitog ministra, podnošenje progonstva i mučeništva te naglašava potreba navještaja vladanjem (Vrebač, 2012, 180). Da bi navješčaj bio uspješan *Fragmenti umetnuti u tumačenje Pravila Manje braće* navode potrebu krštenja adresata, ali još više da kršćanstvo prihvate kao uvjereni, duhovni kršćani (Vrebač, 2012, 187). Stoga je manje važno je li sultan na kraju bio kršten, važno je zamijetiti kako je Franjo, u duhu tumačenja *Pravila*, dopustio sultanu da evanđelje prihvati u slobodi savjesti te da je obećanje, navedeno u *Cvjetićima*, vjerojatno moglo postojati. Stoga Hugo iz Digne naglašava kako »braća [...] djelima propovijedaju« (Vrebač, 2012, 187).

Potvrđeno pravilo od svega što je postojalo u redakcijama teksta o braći koja žele ići na Istok donosi potrebu odobrenja putovanja koje daju provincijalni ministri, a što je u skladu s Franjinom crkvenošću, odnosno red se štitio od raspada na skup lutajućih propovjednika. Stoga odobreno *Pravilo* donosi: »Ministri neka nikomu ne dopuste da ide, osim onima koje budu smatrali prikladnima da ih pošalju« (Vrebač, 2012, 195).

1.6. *Franjina obogaćenost duha nakon susreta sa sultanom u perspektivi Nostra aetate*

Istraženi izvori pokazuju nam da je Franjo, iako je odbio sultanov dar, iz susreta izišao bogat — iskustvom drugoga. Od prvotne želje za mučeništvom kreće dalje, ne savjetujući *Pravilom* mučeništvo kao ideal, nego duhovno ponašanje u navješčaju (Rout, 2011, 210).

Iako ne znamo točan period boravka, izvori daju vidjeti da je Franjo u islamskoj zemlji boravio određeno vrijeme te se mogao dublje upoznati s islamom. Tim više što su neke preporuke braći mogle nastati kao plod tog putovanja. »Ono što je mogao iskusiti [...] zasigurno je salāt [...]. Redoviti mujezinov poziv na molitvu duboko ga se dojmio« (Rout, 2011, 210). Tako u *Prvom pismu kustodima* spominje zvona koja trebaju pozivati na molitvu, a što se pripisuje iskustvu mujezinova poziva na molitvu: »A slavu njegovu tako navješćujte i propovijedajte svim narodima da sav narod po svoj zemlji o svakom času i kad zvona zvone uvijek daje slavu i hvalu Bogu svemogućemu« (Vrebač, 2012, 129). Osim toga, Franjo je, kako ističe Paul Rout, prije iskustva boravka među muslimanima, isticao Kristovo čovječstvo, poput gradnje prvih jaslca, znaka utjelovljenja Sina Božjega. Nakon susreta sa sultanom zamjećuje se isticanje Božje uzvišenosti i neizrecivosti. Tako se Franjo javlja i kao paradigma učitelja koji sluša te ako prepozna

Božje tragove i ispravni put pobožnosti u drugoj tradiciji, zna ju ispravno ugraditi u vlastitu tradiciju. Nasuprot tendencijama svojega vremena, ali i suvremene Crkve, koja često kreće s predrasudama prema drugomu, pa se primjerice sve muslimane označava fundamentalistima koji napadaju kršćanski Zapad, Franjin susret s drugim poučava da tek u dijalogu treba znati načiniti ispravnu prosudbu druge strane te obratiti svoju misao ako nije u skladu s iskustvom.² Iako je krenuo prema “vukovima” i “zvijerima” navijestiti evanđelje, u licu sultana otkriva lice prijatelja koji ga obogaćuje za čitav život (Rout, 2011, 211–214). Stoga papa Benedikt XVI. može zaključiti: »Model je to na kojem bi se i danas trebali nadahnjivati odnosi između kršćana i muslimana: promicati dijalog u istini, [...] poštovanju i uzajamnom razumijevanju« (Benedikt XVI., 2010).

Tekst kojim se suvremena Crkva vodi u dijalogu s drugim religijama deklaracija je *Nostra aetate*. Put dijaloga religija ona može zahvaliti i nadvremenskoj Franjinoj viziji. Obimom malena deklaracija, koja Franju ne citira, ipak u sebi stvara lik kršćanina u dijalogu koji je gotovo identičan njegovu liku. Istražiti koji je utjecaj njegova misao imala na stvaranje *Nostra aetate* premašilo bi opseg rada, no nekoliko oznaka treba istaknuti. Riječ je o traženju zajedničkoga među ljudima (NA 1) te potrebi da sve religije otkriju univerzalnu ljudsku čežnju za Bogom. Franjo je u svojem vremenu odgovorio na potrebe Crkve, a zbog snage njegova svjedočanstva nitko tko je s njih došao u susret nije ostao ravnodušan. U koncilskom smjeru međureligijskog dijaloga, njegov lik paradigma je odnosa prema drugom. U *Nostra aetate* navedeno je kako »Katolička Crkva ne odbacuje ništa što u tim religijama ima istinita i sveta« (NA 2, 2). Time nas Franjin primjer upućuje na to kako elemente druge tradicije uspješno i bez straha ugraditi u vlastitu tradiciju na obogaćenje vlastitog iskustva vjere. To nas prihvaćanje ipak ne oslobada od navještaja istinitosti kršćanske objave (NA 2). Navedimo još kako Koncil, jednako kao i Franjo unošenjem iskustva Božje transcendentnosti u svoje *Pravilo*, potvrđuje važnost iskazivanja poštovanja prema muslimanima »koji se klanjaju jedinomu Bogu, živomu i subzistentnomu, milosrdnomu i svemogućemu, stvoritelju neba i zemlje, koji je govorio ljudima« (NA 3, 1). To su razlozi zašto kršćani trebaju upoznati islam, a sukobe nadići dijalogom koji će dovesti do većeg »medusobnog razumijevanja, da zajednički štite i promiču društvenu pravednost, čudoredna dobra te mir i slobodu za sve ljude« (NA 3, 2).

2. Sultan Malik al-Kamil u susretu s kršćanstvom

Miroljubivost i otvorenost susreta Franje i sultana krije se u snazi duha asiškog sveca. No, mogućnost dijaloga nalazi se i u dubokoj pobožnosti sultana Malik

2 Taj zaključak dodatno ističe Scott Thomas kada o Franjinoj toleranciji i prihvaćanju zapisuje: »Drugim riječima, tolerancija i prihvaćanje vjerskog osjećaja i tradicije drugih nije bilo temeljeno na skepticizmu, relativizmu ili sinkretizmu. Oni su bili temeljeni na istinskom susretu bogatih religijskih praksi i tradicija (onih koje su ugrađene u tradicije glavnih svjetskih religija i zajednica), a ne od onih siromašnih (apstraktnih moralnih pravila, normi ili vrijednosti, koje mogu biti prihvaćene jedini razumnošću odvojenom od religije, kulture i tradicije)« (Scott, 2008, 164).

al-Kamila. U posljednjem dijelu rada istražujemo elemente kuranske poruke, što nam može pomoći razumjeti sultanov miroljubiv stav te otkriti puteve za suvremeni dijalog s islamom.

2.1. Sultan Malik al-Kamil u perspektivi kuranske poruke

Istraživani susret, kako je naznačeno, odvio se u vrijeme križarskog rata. Govoreći o obrambenom ratu, kada patnja muslimana postaje nepodnošljiva, kuranska poruka nalaže: »Ubijajte ih gdje god ih nadete i proganjajte ih odakle god su oni vas progonili! Smutnja je teža od ubijanja [...]. Ako oni udare na vas, ubijajte ih! Takva je kazna nevjernicima« (Kuran, 191). Riječ je o istjerivanju onih koji priječe pristup Kabi, napadu kada druga strana prva započne sukob. To nam pokazuje sljedeći redak: »Ako se oni ustegnu (od borbe, i vi se okanite) Allah uistinu prašta (i) milostiv je« (Kuran, 192). Stoga u bilješci 121 uz navedeni redak Kurana stoji pojašnjenje: »Po ratnim propisima islama, i u ratu mora vladati humanost, i čim se neprijatelj povuče i prestane s borbom, sablje se moraju staviti u korice« (Kuran, 45).

Nalažući milosrdan stav, a mogli bismo reći i svjedočenje djelima, Kuran poučava: »Obožavajte Allaha, nemojte Mu ništa kao druga pripisivati, (činite) dobročinstva roditeljima, rodbini, siročadi, bijednicima, bližem i daljem susjedu, suputniku i putniku i onima koji su u vašoj vlasti (robovima). Zaista Bog ne voli ohole i uzgorite« (Kuran, 36). Tu možemo tražiti razlog zadivljenosti Franjinom brigom za bližnjega i evandeoskim navještajem, koji nije mogao zaobići govor o Isusovoj brizi za najpotrebnije. Time je sultan u Franjinu navještaju mogao prepoznati elemente vlastite tradicije koji su izazvali divljenje i otvorenost.

Izravan govor o kršćanima donosi sura Maide. Ne ulazeći u kuransku hermeneutiku, ova je sura mogla sultanu omogućiti miroljubiv stav prema kršćanima, iako ih muslimani smatraju nevjernicima. Iz navedenog poglavlja može se iščitati poruka mira prema kršćanima. Iako su za muslimane nevjernici, Bogu se prepušta posljednji sud nad njima. Osim toga, u retku 72. ističe: »Nama straha niti će tugovati tko vjeruje Bogu, Sudnji dan i radi dobra djela, pa bio on pravovjernik, Židov, poklonik zvijezda ili kršćanin.« Iako danas postoji slika radikalnog pripadnika islama, taj redak donosi lik pobožnog muslimana, kakav je bio i sultan Al-Kamil. Možemo pretpostaviti da je život vjere gradio na navedenim kuranskim redcima. Njegova osoba ne bi mogla biti prikazana kao miroljubiv lik franjevačkih izvora da je riječ o osobi radikalnih stavova da sve nevjernike treba istrijebiti ili prisiliti na islam. Iako je Franjo pretrpio udarce od sultanove vojske, možemo zaključiti da je riječ o nepoučenim ratnicima kakvih je bilo s obiju ratnih strana.

Možemo reći da su ili u žaru dotad vođenih bitaka zaboravili obvezu koju im je nalagao Kuran ili su jednostavno bili fanatici. Ipak, ne usuđujemo se reći da su bili do kraja nepoučeni. Kuranska zapovijed na koju se referiramo sadržana je u suri Enfal, koja nalaže pripremu sve raspoložive snage protiv neprijatelja. Svu tu okrutnost koju treba koristiti u obrani, kako tumači 62. redak: »A ako oni pokažu sklonost prema miru, pokaži i ti sklonost (prema miru) i osloni se na

Boga!« Sultanovi su vojnici mogli osjetiti bijes te se iskaliti na prvom kojeg su se domogli, ne provjeravajući pritom stanje njegove (ne)naoružanosti. Ne ulazeći u teološku formiranost sultanove vojske, treba zaključiti kako je sultanu miroljubiv stav prema Franji omogućila kuranska poruka o obrambenom ratu dopuštenom samo kada druga strana prva pokazuje neprijateljstvo.

Sura Hadd, u retku 39., dopušta neprijateljstvo u slučaju kada je osoba napadnuta. U retku 40. donosi zabranu rušenja hramova u kojima se nebrojeno puta spominje Božje ime: »I da Allah ne otklanja (zla) ljudi, jednih pomoću drugih, bili bi porušeni samostani, crkve, sinagoge i džamije u kojima se mnogo spominje Božje ime. Zaista će Allah pomoći onoga koji pomogne Njega.« Sultan zna da redovnik pred njim slavi Boga ne samo svojim životom, nego i u crkvama te u njemu prepoznaje Božjeg čovjeka.

Sura Mumtehane, redak 8. i 9., također je bila ugrađena u sultanov život. Ona nalaže iskazivanje dobrote i pravednosti svima koji su miroljubivi. Od samog dolaska pred sultana Franjo je bio siromašan i nenaoružan redovnik koji je trebao biti primljen s mirom. U tom kontekstu nezaobilazna je ponovno sura Maide, koja u retku 85. poučava »da su najbliži prijatelji pravovjernima oni koji kažu: Mi smo kršćani [...] stoga što među njima ima svećenika i asketa i što se oni ne ohole.« Sultan se pokazuje kao pravedan i bogobožan čovjek, kojeg ni ratne prilike nisu mogle smesti u svjedočenju tradicije islama, dijalogizirajući s kršćaninom u kojem je prepoznao poniznog asketu — Božjeg (Alahova) čovjeka.

2.2. *Neke paradigmatičke odrednice susreta Franje i sultana kao put suvremenoj Crkvi*

Na temelju dosadašnjeg istraživanja možemo donijeti nekoliko oznaka susreta Franje i sultana kao paradigme međureligijskog dijaloga, napose danas kada se susrećemo s tražiteljima azila islamske vjeroispovijesti. Sudionici dijaloga nadišli su kulturne i religijske razlike te pretpostavljamo da su dijalogizirali na temelju ideja (Munir, 2008, 310). U kontekstu deklaracije *Nostra aetate*, možemo reći da sudionici suvremenog dijaloga islama i kršćanstva trebaju nadići razlike i isticati zajedničko. Ideje su ono što otvara novosti zajedničkog života, a skepticizam i nepovjerljivost dovode do sukoba koji nadržavaju granice zemalja u globalno strukturiranim odnosima suvremenog svijeta.

Sultan i Franjo promoviraju miroljubivost svojih religijskih tradicija, a uključeno je obostrano prihvaćanje drugoga u dijalogu (Munir, 2008, 310–313). Suvremeni promatrači imaju dokaz kako je cjelovita otvorenost u prilasku drugomu bitan faktor dijaloga. Kršćani ne ulaze u dijalog s religijama samo kako bi drugoga obratili i krstili, nego kako bi u otvorenom dijalogu posredovali vlastitu tradiciju te drugima bili obogaćeni. Po istinitosti svjedočanstva, koje ne taji nijedan dio tradicije, moguće je posredovanje Istine koja drugomu daje slobodu da ju prihvati ili odbije. Sloboda savjesti sprječava sudionike dijaloga od mržnje ili sile, a sveti tekstovi traže svjedočanstvo miroljubivosti prema slici Boga, koji potiče čovjekovu slobodu o objema tradicijama. Ulazeći u dijalog u jeku ratnog sukoba, pokazuju kako je naglasak obiju religijskih tradicija na miroljubivom rješavanju

sukoba traženjem onog zajedničkog (Munir, 2008, 313). Kontekst istraživanog susreta sličan je današnjemu. Suvremeni kršćani u opasnosti su na drugoga gledati kao prijetnju vlastitog opstanka. U opasnosti su tražiti razloge svadama, optuživanju za terorizam ili nebrigu za drugoga, a zaboravljaju se konkretna djela ljubavi prema Bogu u konkretnosti pomoći potrebitomu.

Zaključak

Franjo i sultan suvremenoj Crkvi i islamskoj zajednici pokazuju kako se nadohvatiti duhom evanđelja Isusa Krista, izvoru Franjina stava otvorenosti i miroljubivosti, kao i duhom kuranske poruke.

Njihov susret pokazuje kako, nadilazeći razlike i tražeći zajedničko u tradicijama, voditi dijalog koji međusobno obogaćuje. Takav stav omogućuje miroljubivost i sprečava polemičke tonove bez obzira na kontekst dijaloga. Istraživani susret pokazuje put suvremenoj Crkvi u Europi, unutar koje sve više bujaju ekstremni stavovi prema pojedincima izvan okvira vlastite tradicije vjerskog ili kulturnog. Sudionici dijaloga pokazuju kako na drugoga ne gledati kao na prijetnju, nego kao mogućnost obogaćenja vlastite tradicije. Upravo Franjo, obogaćen susretom, može braći preporučiti određene prakse za koje se može reći da su plod susreta sa sultanom. Naposljetku, istraživani susret omogućuje suvremenoj Crkvi u konkretnosti europskih susreta s islamskim migrantima prepoznati u ljudima islamske vjeroispovijesti lice drugoga, prijatelja koji traži pomoć, onoga kojemu se u konkretnosti navještaja djelima može svjedočiti nada kršćanskog života.

Literatura:

- Benedikt XVI. (2010). *Kateheza pape Benedikta XVI. na općoj audijenciji: Srijeda, 27. siječnja 2010.: Franjo Asiški, div svetosti*. URL: https://w2.vatican.va/content/benedict-xvi/hr/audiences/2010/documents/hf_ben-xvi_aud_20100127.html (20.12.2018.)
- Bodrožić, Ivan (ur.) (2011). *Apostolski oci III.: Pseudo-Klementova homilija: Pismo Dionetu: Hermin Pastir*. Split: Verbum.
- Kuran* = Hafiz Muhammed Pandža i Džemaluddin Čaušević (ur.), *Kur'an časni*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 2000.
- Manselli, Raoul (2011). *Sveti Franjo Asiški*. Sarajevo: Svjetlo riječi.
- Munir, Fareed (2008). Sultan al-Malik Muhammad al-Kamil and Saint Francis: interreligious dialogue and the meeting at Damietta. *Journal of Islamic Law and Culture*, 10(3), 307–317.
- NA. *Nostra aetate*. Drugi vatikanski sabor, Pavao biskup sluga slugu Božjih zajedno s ocima Svetoga sabora na trajan spomen: Deklaracija Nostra aetate o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama. U: (str. 382–390). Josip Turčinović (ur.), *II vatikanski koncil: Dokumenti: Latinski i hrvatski*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1970.
- Pelikan, Jaroslav (1978). *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine: The Growth of Medieval Theology (600–1300)*. Chicago: The University of Chicago.
- Rout, Paul (2011). St Francis of Assisi and Islam: A Theological Perspective on a Christian–Muslim Encounter. *Al-Masaq: Journal of the Medieval Mediterranean*, 23(3), 205–215.

- Tafra, Alen (2009). Križarski ratovi i diskurs filozofije povijesti. *Filozofska istraživanja*, 29(4), 709–717.
- Thomas, Scott M. (2008). The Way of St Francis? Catholic Approaches to Christian–Muslim Relations and Interreligious Dialogue. *The Downside Review*, 126(444), 157–168.
- Vrebac, Pero (ur.) (2012). *Franjevački izvori: Fontes Franciscani*. Zagreb: Vijeće franjevačkih zajednica Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

St. Francis Meets with Sultan Malik al-Kamil: A Paradigm of Post-Conciliar Interreligious Dialogue

Silvio Koščak*

Summary

Tolerance and acceptance of others, and also of those different from ourselves, are the foundation for peaceful coexistence which must continually be re-established. Nowadays, these relationships are challenged through radical socio-political and religious agitation. Hence, the author examines the position of St. Francis in his dialogue with Islam in terms of a foundation for the Church's speech on dialogue and interreligious tolerance. These are the basis for true peace on a world level, as are some elements of the Quranic message which Islam, as the religion of peace, puts forward. The author first examines Franciscan sources which highlight the encounter between St. Francis and the Egyptian sultan Malek al-Kamil. This encounter seems, in a contemporary context, to provide an answer to the question of the possibility of a meeting during the Crusades. Therefore, the author looks into some features of the life of both participants in the dialogue in order to demonstrate their paradigmatic value which extends beyond the medieval context.

Key words: peace, tolerance, dialogue, Islam, Christianity, Saint Francis, Sultan Malik al-Kamil

* Silvio Koščak, Ph.D. student at the Catholic Faculty of Theology, University of Zagreb. Address: Trg Slobode 11, 42000 Varaždin, Croatia. E-mail: koscak.silvio@gmail.com